

وضعیت وابستگی اینترنتی و پیامدهای نامطلوب آن در دانشجویان

علی کرم‌پور، کارشناسی ارشد مدیریت دولتی، مرکز آموزش علمی کاربردی آذین شوستر

جواد شیرکرمی، دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

حبیب جاوید، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه جامع علمی کاربردی استان خوزستان

Emai: J.Shirkarami@yahoo.com

چکیده- پدیده‌های جدیدی نظیر جهانی شدن، گسترش ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی، از مشخصه‌های دنیای جدید است، که نقش برجسته‌ای در روابط در سرتاسر جهان ایفا می‌کنند. این عوامل، در کنار فواید و صرفه‌جویی‌هایی که در ابعاد مختلف دربر دارند، به پیدایش انواعی از پیامدهای غیرسودمند و ناامنی‌های اجتماعی دامن زده‌اند. استفاده‌ی بیش از حد از اینترنت که همچون تمام وابستگی‌های دیگر با علائمی در زمینه ارتباط، اقتصاد، رفتار و سلامت همراه است، لزوم برنامه‌ریزی در زمینه ارتقای آگاهی‌ها را حائز اهمیت ساخته است. پژوهش حاضر با هدف بررسی پیامدهای نامطلوب اینترنت و ارتباط عوارض اینترنتی و سطوح متفاوت وابستگی اینترنتی انجام شد. نتایج نشان داد که تفاوت معناداری میان شیوع اعتیاد به اینترنت در بین دانشجویان وجود دارد، و وابستگی اینترنتی در دانشجویان مجرد بیش از دانشجویان متأهل است. همچنین بین عوارض استفاده افراطی از اینترنت براساس سطوح وابستگی (خفیف، متوسط و شدید) تفاوت وجود دارد.

کلمات کلیدی: اعتیاد اینترنتی، سطوح وابستگی، عوارض وابستگی، دانشجویان زن.

مقدمه

در دو دهه اخیر به اعتقاد بسیاری از دانشمندان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی، عرصه‌های مختلف زندگی انسان آن‌چنان دگرگون شده که فهم چستی آن با به‌کارگیری نظریه‌های دوران گذشته عملی نیست. عصر نوین حیات بشر معمولاً با نظریه و اصطلاحات جدیدی قابل تبیین است. جهانی‌شدن، انفجار اطلاعات، جامعه اطلاعاتی و شبکه‌ای برخی از این مفاهیم‌اند (اوحدی، ۱۳۸۰؛ ساروخانی و همکاران، ۱۳۸۷). اینترنت به عنوان یکی از مهم‌ترین ابداعات جدید بشر، با قابلیت‌ها و کارکردهای متعدد و گسترده‌اش، بخش‌های مختلف زندگی انسانی را تحت تأثیرات مثبت و منفی خود قرار داده‌است.

دهه ۹۰ میلادی، مصادف با آغاز حرکت ایران برای پیوستن به شبکه‌های جهانی بود. در سال ۱۳۸۱، تعداد کاربران اینترنت در ایران، حدود یک میلیون و هفتصد هزار نفر بود و براساس آمار مربوط به سال ۲۰۱۰، آمار تعداد کاربران در ایران به ۳۳ میلیون و دویست هزار نفر رسیده‌است و ایران رتبه اول را در بین کشورهای خاورمیانه داشته است. از نظر بهره‌مندی از اینترنت، ایران دارای رتبه ۸۷ است که براساس طبقه‌بندی اتحادیه جهانی مخابرات، در حد متوسط استفاده از اینترنت قرار دارد (مرادی‌امین و جمشیدی، ۱۳۹۳). امروزه، شبکه‌های اجتماعی نقش بسیار مهمی در روابط مردم سرتاسر جهان ایفا می‌کنند. به طوری‌که به جزیی جدایی‌ناپذیر از زندگی بیشتر مردم تبدیل شده‌اند. با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال‌های اخیر به فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده‌است، ولی در این رابطه آسیب‌های جدی وجود دارد و ضرورت دارد که به ریشه‌یابی آن پرداخت. ۳۵ درصد استفاده‌کنندگان اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند و میانگین زمان صرف شده برای اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته است (صادقیان، ۱۳۸۴). در مواجهه با این پدیده‌های جدید، عده‌ای بسیار مخالف آن‌ها بوده، وجودشان را باعث مضرات اجتماعی و فساد اخلاقی برای طبقات جامعه دانسته و مایل به بستن، تعطیل و فیلتر کردن آن‌ها هستند و در مقابل، عده‌ای دیگر آن‌ها را مظاهری از تمدن جدید شمرده، وجود آن‌ها را برای پیوستگی‌های اجتماعی هم مفید و هم لازم می‌دانند. فراگیر شدن استفاده از این پدیده، پیامدهای مثبت و منفی بسیاری را بر زندگی ما القاء نموده و در مواردی نیز تبعات گریزناپذیری را بر ما تحمیل داشته است، تا آنجائی که بعضاً اصطلاحات مرسوم در این شبکه‌ها بخشی از فرهنگ محاوره افراد جامعه را تشکیل می‌دهند (ابوترابی و همکاران، ۱۳۹۴). در هر حال، جهان جدید به صورت شبکه‌ای درآمده که بافت اصلی آن را اطلاعات و نظام ارتباطات الکترونیک تشکیل می‌دهد. در پس این جهان شبکه‌ای، تغییر ماهیت اجتماعی به شکل مجازی و معاشرت‌های الکترونیکی از طریق متون الکترونیکی و سیستم چندرسانه به عنوان محیطی نمادین پدید آمده‌است که باعث پیدایش نوعی ناامنی اجتماعی و جرایم و بزهکاری‌های جدید در فضای مجازی شده‌است (احمدوند و عطایی، ۱۳۸۵).

اما اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مانند بسیاری از پدیده‌های دیگر، دارای پیامدهای مثبت و منفی می‌باشند که با برنامه‌ریزی و بالا بردن سطح آگاهی عمومی می‌توان از آثار و دستاوردهای مثبت آن بهره گرفت و پیامدهای منفی را به حداقل رساند. اینترنت ابتدا در کشورهای غربی به عنوان رسانه‌ای همگانی رواج یافت و بتدریج دیگر کشورها را نیز دربرگرفت و به مثابه ابزاری مؤثر در انتقال و ترویج سیاست‌ها، فرهنگ، اقتصاد و... کاربرد پیدا کرد. این تغییر و تحولات جهانی و گرایش همه‌جانبه به استفاده از اینترنت، تبعات و تأثیرات

بسیاری در جوامع بشری داشته‌است، تا جایی که از آن به «انفجار اطلاعات» تعبیر می‌شود و مفهومی پرکاربرد در علم ارتباطات و جامعه‌شناسی به شمار می‌رود (شایق، ۱۳۹۵). شبکه‌های اجتماعی، فضایی آنلاین هستند که بر ساخت و بازتاب روابط اجتماعی میان افراد تمرکز می‌کنند؛ افراد در این فضا به تبادل علایق و فعالیت‌هایشان می‌پردازند. شبکه‌های اجتماعی علاوه بر شکل‌دهی جدید به عرصه و فضای تعاملات رودرروی اجتماعی و کنش‌های میان فردی، نقش مهمی هم در نحوه انجام تعاملات شغلی و تجاری ایفا می‌کنند. در بحث از آسیب‌شناسی شبکه‌های اجتماعی، نکته‌ی حائز اهمیت، ریسک بالای استفاده این گونه شبکه‌ها از لحاظ آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. روابط مجازی در شبکه‌های اجتماعی، به تدریج روابط رودرروی افراد را کم‌رنگ کرده و این امر به انزوای اجتماعی و در نهایت عدم جامعه‌پذیری صحیح در روند اجتماعی شدن افراد منجر خواهد شد. این محیط می‌تواند با ارائه امکانات جدیدتر رابطه بشر را روزبه‌روز با دنیای خارج کمتر کند و نقش انسانی‌اش را در جامعه کمتر و کمتر نماید (ابوترابی و همکاران، ۱۳۹۴).

ماهیت باز و نظارت محدود بر شبکه‌های مجازی، در کنار برخی نتایج، دارای طیف گسترده‌ای از پیامدهای نامطلوب است؛ هر کدام از جلوه‌های دنیای جدید، به‌نوبه خود بخشی از فرآیند تأثیرگذاری در خانواده را تحت تأثیر قرار داده‌اند. بعضی از شبکه‌های ماهواره‌ای، به طور تخصصی تمام تمرکز خود را بر مقوله خانواده نهاده‌اند و پیام برنامه‌های بسیاری از این شبکه‌ها، ترویج بی‌سامانی و لجام‌گسیختگی در ساختار خانواده، عادی جلوه دادن روابط نامشروع، ترویج فرهنگ هم‌باشی به جای ازدواج و عادی جلوه دادن سقط جنین است (شکریگی، ۱۳۹۱). اینترنت، شکاف میان نسل‌ها را گسترده‌تر ساخته‌است. امروزه با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید به عرصه خانواده‌ها شاهد هستیم که والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند. ما دیگر کمتر نشانه‌هایی از آن نوع خانواده‌هایی را داریم که والدین و فرزندان دورهم نشسته و درباره موضوعات مختلف خانوادگی و کاری با هم گفتگو کرده و نظرات همدیگر را راجع به موضوعات مختلف جویا شوند. در شرایط فعلی روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گرائیده و دو نسل به دلیل داشتن تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیسته مختلف، زندگی را از دیدگاه خود نگریسته و مطابق با بینش خود آن را تفسیر می‌کنند. نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و با تجربگی می‌کند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق با پیشرفت‌های روز است، در برابر آنها واکنش نشان می‌دهد (رحیمی، ۱۳۹۰).

استفاده‌ی بیش از حد و بدون برنامه و هدف مطلوب از اینترنت از موارد مهم و اساسی است که مانند تمام وابستگی‌های دیگر با علائمی نظیر افسردگی و اضطراب، کج خلقی، انزوای اجتماعی، کاهش اعتماد به نفس و... همراه است. پیامدهای این نوع وابستگی تنها در حوزه روانی-اجتماعی نیست، بلکه در جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی و جسمی نیز آسیب‌های زیادی را بر فرد وارد می‌آورد. بنابراین مدیریت و برنامه‌ریزی در زمینه ارتقای آگاهی‌ها و اجتناب از افسار گسیختگی در این فضا، اهمیت فراوان دارد.

همچنان‌که مطرح شد، آسیب‌های استفاده بدون برنامه، غیرهدفمند و بیش از حد از اینترنت و پدیده‌های نوظهور وابسته به آن، طیف گسترده و در حال گسترشی را شامل می‌شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی وضعیت وابستگی اینترنتی و عوارض و پیامدهای آن در دانشجویان انجام شده‌است.

مبانی نظری و چارچوب پژوهش

فضای مجازی، نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هستند که با وجود اینکه عمر بسیار طولانی ندارند، اما توانسته‌اند به خوبی در زندگی مردم رسوخ کنند و به‌طور گسترده مورد استفاده قرار گیرند. بنابراین، امروزه روش‌های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته‌است. پست الکترونیک، پیام‌های کوتاه، چت‌روم‌ها، وب‌پایگاه‌ها و بازی‌ها، روش‌هایی برای گسترش و حفظ روابط اجتماعی شده‌اند. روزانه نزدیک به چند صد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می‌کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. شاید عیب اصلی ارتباط‌های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی، معمولاً از نشانه‌های بصری و شنیداری در تعامل‌های رودررو بی‌بهره (یا کم‌بهره) است (رحیمی و پرنده، ۱۳۹۲).

عین‌حصاری (۱۳۹۳) معتقد است که فضای مجازی می‌تواند در حوزه‌های مختلف مورد استفاده قرار گیرد؛ از جمله ایجاد روابط دوستانه، پیدا کردن شغل جدید، اخذ و عرضه خدمات و کالا، حمایت شدن از سوی افراد همفکر و دادن یا گرفتن پیشنهادات و راه‌حل‌هایی درباره مسائل کاری و یا شخصی. شبکه‌های اجتماعی، انقلابی در زمینه سرعت بخشیدن در انتقال اخبار هستند؛ یک فرد به راحتی و تنها با خواندن تیتراهای اصلی مطالب در سایت‌ها می‌تواند از اخبار روز دنیا اطلاع پیدا کند. این موضوع باعث شده است که اخبار به وسیله صدها شبکه اجتماعی، بی‌درنگ و فوری به سراسر دنیا منتشر شوند. اگر شما دارای یک شرکت خصوصی هستید و می‌خواهید که خدمات و یا کالای خود را تبلیغ کنید، راهی بهتر از فرستادن پیامتان از طریق شبکه‌های اجتماعی نمی‌یابید. از مزایای اصلی این نوع تبلیغ، رایگان بودن و یا هزینه بسیار پایین آن است. در سال‌های اخیر شبکه‌های اجتماعی به عنوان بزرگترین دستاورد اینترنت و فضای مجازی به دلایل مختلف از

جمله نامحدود بودن ارتباطات، بی‌هویت بودن، آزادی بسیار زیاد، بی‌مکانی و بی‌زمانی کاربران و ... با اقبال عمومی مواجه شده‌اند. اما حقیقت آن است که فناوری‌های نوین ارتباطی در کنار خدماتی که برای سهولت ارتباطات انسانی داشته‌اند، آسیب‌های بسیاری را نیز به جامعه بشری تحمیل نموده‌اند. اطلاع یافتن کاربران از آسیب‌های اجتماعی و تهدیدات فضای مجازی می‌تواند در پیشگیری از پیامدها و کاهش اثرات مخرب این فضا بسیار مؤثر باشد (شایق، ۱۳۹۵).

سرمدی‌انصار (۱۳۹۳) به آسیب‌شناسی شبکه‌های مجازی از دیدگاه دانشجویان پرداخته، که نتایج نشان داد، استفاده علمی - آموزشی (۳۲ درصد)، تفریحی و سرگرمی (۲۴ درصد) و ارتباط با دوستان (۱۶ درصد) به ترتیب اصلی‌ترین دلایل استفاده دانشجویان از شبکه‌های اجتماعی بوده است. همچنین مهم‌ترین آسیب‌های ناشی از شبکه‌های اجتماعی به صورت کلی به ترتیب عبارت بودند از آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، خانوادگی و فردی - روانی. کرمشاهی و همکاران (۱۳۹۰) مشکل اعتیاد اینترنتی را از عوارض زندگی در دنیای متمدن دانسته‌اند، که نظم و پیوستگی را در برنامه‌های عادی روزمره با مشکل مواجه می‌کند. در پژوهش مذکور، تفاوت میانگین اعتیاد به اینترنت در بین پاسخگویان دختر و پسر معنادار بود و این میانگین در بین پاسخگویان دختر بیش از پسران بوده است. یافته‌های پژوهش نجفی و نیلوم (۲۰۰۶) در مورد استفاده جوانان ایرانی از اینترنت، نشان داد که اینترنت حوزه و جایگاه تخصصی و ویژه‌ای تحت عنوان حوزه مجازی ایجاد کرده است که افراد با گریز از محدودیت‌های عمومی و خصوصی، به ابراز خود می‌پردازند و این فضای مجازی، هر دو حوزه عمومی و خصوصی را تحت تأثیر قرار داده است.

شبکه‌های جهانی دارای طیف گسترده‌ای هستند و امروزه شاهد فعالیت انواع متفاوتی از شبکه‌های اجتماعی هستیم که تعداد آنها در حال افزایش است. برخی از مهم‌ترین شبکه‌های اجتماعی عبارتند از ۱) فیس بوک^۱، ۲) توییتر^۲، ۳) گوگل پلاس^۳، ۴) یوتیوب^۴، ۵) اینستاگرام^۵، ۶) اسنپ‌چت^۶، ۷) تلگرام^۷، ۸) واتس‌آپ^۸.

1- Facebook.com

2- Twitter.com

3- Google+

4- Youtube.com

5- Instagram

6- Snapchat

7- Telegram

8- WhatsApp

فیس‌بوک یک شبکه مجازی است که در چهارم فوریه سال ۲۰۰۴ در دانشگاه هاروارد آمریکا طراحی شد، اما دیری نپایید که شبکه مورد توجه همگان در سراسر جهان قرار گرفت و چنان محبوب گردید که تا آخر هفته دوم راه‌اندازی آن بیش از نیمی از دانشجویان دانشگاه هاروارد در آن نام‌نویسی کردند (محکم‌کار و حلاج، ۱۳۹۳). فیس‌بوک یک صفحه مجازی است که کاربران اینترنتی از سرتاسر دنیا، می‌توانند به‌طور رایگان از آن استفاده کنند. اینستاگرام، یک شبکه اشتراک‌گذاری عکس و ویدئو است که این امکان را به کاربران خود می‌دهد که عکس‌ها و ویدئوهای خود را در دیگر شبکه‌های اجتماعی نظیر فیس‌بوک، توییتر، تامبلر و ... به اشتراک بگذارند. برنامه اینستاگرام از آغاز تاکنون تغییرات فراوانی داشته است و به‌صورت پیوسته بروزرسانی می‌شود (ویکی‌پدیا). با توجه به تجارب و کاربردها، توجه به نحوه استفاده برای بسیاری از کاربرانی که در حال حاضر عضو این شبکه هستند و یا قصد دارند تا به آن پیوندند، حائز اهمیت است. با ورود شبکه واتس‌آپ به ایران، موافقان و مخالفان متعددی اقدام به اظهارنظر در خصوص آن نمودند. واتس‌آپ برای ایجاد ایمنی دادوستدهای بین کاربران از روش رمزگذاری سرتاسر^۱ استفاده می‌کند؛ رمزگذاری سرتاسر واتس‌آپ وقتی امکان دارد که کاربران فرستنده و گیرنده پیام دارای آخرین نسخه (از فروردین ۱۳۹۵ به بعد) باشند (ویکی‌پدیا، ۱۳۹۵). همچنین فعالیت تلگرام هم در سال‌های اخیر در حوزه فضای مجازی شروع شده و در حال گسترش است. از خصوصیات کانال تلگرام، می‌توان به مواردی نظیر چند مدیره بودن، قابلیت حذف پیام، تعداد مشاهده، و غیرقابل مشاهده بودن اعضا اشاره کرد. کاربران تلگرام می‌توانند پیام‌ها، تصاویر، ویدئوها و اسناد را (همه انواع پرونده‌ها پشتیبانی می‌شود) تبادل کنند. سازندگان تلگرام بر امنیت برنامه خود تأکید بسیاری دارند. گروه‌ها یکی از بخش‌های اصلی پیام‌رسان تلگرام هستند به طوری که کاربران می‌توانند با پیوستن به گروه‌ها به صورت چندطرفه با دیگران ارتباط برقرار کنند. گروه‌های اولیه قابلیت ۲۰۰ عضو را داشتند ولی اخیراً با انتشار آپدیت‌های جدیدتر، قابلیت ارتقای گروه عادی و افزایش اعضا را از ۲۰۰ به ۵۰۰ و سپس به ۵۰۰۰ نفر در دسترس همگان قرار گرفته است.^۲

یکی از موضوعاتی که حجم گسترده‌ای از پژوهش‌ها را در حوزه مطالعات رسانه‌ها و ارتباطات به خود اختصاص داده‌است، رابطه بین جوانان با رسانه‌ها است. در واقع این تأثیر رسانه‌ها و فناوری‌ها باعث امیدها و ترس‌های وسیع‌تری درباره تغییرات اجتماعی بوده است. این مباحث به طور کلی دو امر را مورد توجه قرار

1- End-to-end encryption

2- <http://www.sarzamindownload.com/contents/2595/>

داده‌اند؛ اینکه رسانه‌ها با جوانان چه می‌کنند و یا چه تأثیری بر آنان دارند و نیز اینکه جوانان چه استفاده‌ای از رسانه‌ها می‌کنند. این پژوهش‌ها طیفی از دیدگاه‌های مثبت تا منفی را دربر می‌گیرد (دادگران و آزاداندیش، ۱۳۹۰). براساس برخی دیدگاه‌ها، رواج فناوری‌های نوین رسانه‌ای و ارتباطی ممکن است به نحوی اساسی، نحوه درک برخی از جوانان را تغییر دهد، تجربه آنان را از مفاهیم فضا و زمان تغییر و بازتعریف کند و موجب شود تا رویدادها، مکان‌ها، و افراد دور از هم با احتمال بیشتری در اطلاعات روزمره آنان داخل شوند. براساس این دیدگاه‌ها، اشکال و فناوری‌های در حال ظهور رسانه‌ای به جای شکل‌دهی به یک فرهنگ دیجیتال منحصر به فرد برای جوانان، توسط خود جوان شکل می‌گیرند و در ارتباطات فرهنگی و روزمره آنها ترکیب می‌شوند (اسگربی^۱، ۲۰۰۴).

افسردگی، اضطراب، بی‌خوابی، خودشیفتگی، کاهش روابط رودررو، انزوا، بدبینی و ... از مواردی است، که بر اثر استفاده بی‌حد و بدون برنامه‌ریزی از فضای اجتماعی مجازی بروز می‌کند و سایر ابعاد زندگی انسان را دچار اختلال می‌سازد. نتایج مطالعات نشان داده‌است که صرف زمان غیرمتعارف در فیس‌بوک توسط دانش‌آموزان دبیرستانی با افسردگی رابطه مثبت دارد. یافته‌های روزن و همکاران^۲ (۲۰۱۳) نشان داد که در شرکت‌کنندگانی که زمان بیشتری را صرف شبکه‌های مجازی آنلاین می‌کنند، علائم بالینی بیشتری از افسردگی اساسی مشهود است. یک مطالعه از دانشجویان آمریکایی نشان داد که استفاده شدیدتر از فیس‌بوک با پیش‌بینی افزایش تنهایی در آینده مرتبط است (لو و همکاران^۳، ۲۰۱۲). علاوه بر این، دانش‌آموزانی که زمان بیشتری را در فضای مجازی صرف می‌کنند، از خودباوری پایین‌تری نسبت به کسانی که زمان کمتری را صرف می‌کنند، برخوردارند (کالپیدو و همکاران^۴، ۲۰۱۱).

کیسلر و کاترین^۵ (۲۰۰۲) معتقدند که بررسی تأثیرات اجتماعی مثبت و منفی اینترنت، به چگونگی بهره‌گیری از اینترنت و آنچه را که افراد از دست می‌دهند، که از اینترنت استفاده کنند بستگی دارد. بسیاری از بازی‌های کامپیوتری و استفاده بیش از حد رسانه‌های جمعی به دلیل داشتن صفحات گوناگون، تنوع رنگ و

1- Osgerby

2- Rosen & et al

3- Lou & et al

4- Kalpidou & et al

5- Kisler & Katherin

شبکه باعث تأثیرات منفی روی مغز و اعصاب کودکان و نوجوانان و عصبانیت‌های بدون دلیل افراد می‌شود و وضعیت تحصیلی کودکان و نوجوانان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

با پیشرفت تکنولوژی، چشم‌انداز جدید و تازه‌ای برای افراد جوامع مختلف ابداع شد. از آنجایی که این ابزارهای پیشرفته رسانه‌ای، هیجانات زیادی را برای گروه‌های سنی مختلف ایجاد می‌کند و باعث می‌شوند در سراسر دنیا مخاطبان فراوانی را جذب کنند، بنابراین روان‌شناسان بسیاری، از این نوع رسانه‌ها به نوعی تروریسم فرهنگی یا ترور فرهنگی و خانوادگی در بین جوامع یاد می‌کنند. این رسانه‌های تصویری، با برنامه‌های تفریحی و سرگرم‌کننده برای افراد و در مدت طولانی باعث یکسان‌سازی سلیقه قشرهای مختلف یک جامعه می‌شود.^۱

آسیب‌های روانی و اجتماعی این وسایل به مرور زمان به منزوی شدن فرد می‌انجامد؛ به‌طوری که افرادی که در دوران کودکی به دلیل کمبود و نداشتن فضاهای تفریحی و آموزشی در منزل و محیط خانواده به بازی‌های کامپیوتری، اینترنت و تماشای ماهواره علاقه‌مند شدند، به مرور زمان نوعی انزواطلبی در آنها ایجاد می‌شود که در نتیجه این انزواطلبی باعث دور شدن آنها از اجتماع می‌گردد. مطالعات متعدد نشان داده‌است که ادامه این معضلات فردگرایی در جامعه و در بین خانواده را گسترش می‌دهد و در یک خانواده فرزندان به‌جای آنکه مطالعات فراغت را با یکدیگر سپری کنند، به‌صورت انفرادی در کنار این نوع ابزارها اوقات فراغت را سپری می‌کنند. دختران جوانی که با والدین یا بزرگسالان نزدیک، ارتباطی پیوسته و مناسب دارند و این افراد نحوه استفاده مثبت از اینترنت را به آنها آموزش می‌دهند، استفاده مفیدتری از آن می‌برند. برعکس، دخترانی که از شبکه اینترنت استفاده منفی می‌کنند، افرادی هستند که خانواده بر کارشان نظارتی ندارد و آنها ساعات‌های متمادی و بدون نظارت، به شبکه وصل می‌شوند.

نادمی و سعیدی رضوانی (۱۳۸۵) در مورد "استفاده از اینترنت و پیامدهای روانی-اجتماعی آن" با مطالعه بر روی ۲۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد نشان دادند که ۷۷ درصد از آنها در معرض اعتیاد اینترنتی با علائمی همچون، اضطراب، احساس تنهایی، افسردگی، کج‌خلقی و ضعف اعتماد به نفس قرار دارند و در مورد ۱۴ درصد نیز وابستگی به اینترنت تأثیر مهمی بر کارکرد آنها داشته‌است. نتایج این تحقیق همچنان نشان داد که وابستگی به اینترنت به نحو معناداری در دانشجویان پسر بیشتر از دانشجویان دختر است. پیرزاده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان "بررسی ارتباط سلامت عمومی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان"، دریافت که حدود هشتاد درصد از دانشجویان دارای وابستگی در حد نرمال هستند و

1- <http://forum.moshaver.co/f27>

اما مابقی تا حدودی به اعتیاد اینترنتی مبتلا هستند. در زمینه عوامل اختلال در عملکرد اجتماعی، اضطراب و افسردگی در گروه وابسته به اینترنت به ترتیب مقادیر ۱۵/۶۹ مثبت و منفی ۴/۱۶، ۱۰/۶۷ مثبت و منفی ۴/۴۰ و ۷/۴۲ مثبت و منفی ۶/۲۱ به دست آمد، که بین ابعاد سلامت عمومی در هر دو گروه رابطه معنی‌داری مشاهده شد. بنابراین با توجه به تأثیر اینترنت بر ابعاد سلامتی دانشجویان، نظارت و کنترل بر استفاده از اینترنت و آگاه‌سازی از اثرات مخرب استفاده ناصحیح توصیه می‌شود. در پژوهش محمدی‌جو (۱۳۹۲) با عنوان "نقش اینترنت بر انزوای اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز"، نتایج نشان داد که بین متغیرهای میزان استفاده از اینترنت، نوع استفاده، میزان رضایت از اینترنت، استفاده افراطی از اینترنت و میزان دسترسی به اینترنت با انزوای اجتماعی، ارتباط معنی‌دار و مثبتی وجود دارد. همچنین یافته‌های تحقیق نشان داد که بیشتر میزان کاربری اینترنت در خصوص چت، ایمیل و جستجو به سایت‌های علمی و تحقیقی اختصاص داشته است. میزان استفاده از اینترنت به تنهایی منجر به انزوای اجتماعی نمی‌شود، بلکه استفاده افراطی از اینترنت منجر به وابستگی و تنهایی می‌گردد. مؤمنی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهشی که با عنوان "بررسی رابطه بین استفاده از اینترنت و هویت ملی کاربران" انجام شد، نتیجه می‌گیرند که بین استفاده از اینترنت و هویت ملی کاربران، رابطه معنی‌داری وجود دارد. هر چه که کاربران بیشتر از اینترنت استفاده کنند، نمره هویت ملی آنان رو به کاهش می‌گذارد. حامدی‌نصب (۱۳۹۳) به مطالعه‌ای در زمینه "آسیب‌های ناشی از شبکه‌های اجتماعی و راهکارهای پیشگیری از آن" پرداخته است که نتایج نشان داد: از جمله کارکردهای منفی شبکه‌های اجتماعی مجازی؛ شکل‌گیری و ترویج سریع شایعات و اخبار، تبلیغات ضد دینی، نقض حریم خصوصی افراد، انزوا و دور ماندن از محیط‌های واقعی اجتماع، بحران هویت، اعتیاد به شبکه‌ها و آسیب‌های سیاسی و روانی است. همچنین شبکه‌های اجتماعی در بعد روانی منجر به انعطاف‌پذیری هویتی و شکل‌گیری هویت‌های مجازی جدید می‌شود و در بعد سیاسی منجر به تضعیف دولت‌های ملی، اشاعه اطلاعات سیاسی و کاهش مشارکت سیاسی افراد و گروه‌ها می‌شود. حمیدی و همکاران (۱۳۹۴) به تحقیقی تحت عنوان "بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت و اهمال‌کاری تحصیلی" پرداختند، نتایج نشان داد که بین اعتیاد به اینترنت و اهمال‌کاری تحصیلی رابطه مثبت برقرار است و اعتیاد به اینترنت، اهمال‌کاری تحصیلی را پیش‌بینی می‌کند. اما در افراد غیرمعتاد به اینترنت، این پیش‌بینی ضعیف‌تر است، به‌طوری که وابستگی کمتر به اینترنت، خطر اهمال‌کاری را بیشتر کاهش می‌دهد.

ساندرس و همکارانش (۲۰۰۰) در تحقیقی که در زمینه "میزان استفاد از اینترنت و رفتار و تعامل افراد" انجام شد، نشان دادند که نوجوانانی که خیلی از اینترنت استفاده می‌کنند، در برقراری ارتباط و تماس با والدین خود دچار مشکل می‌شوند و از نظر اجتماعی منزوی و گوشه‌گیری دارند. نتایج این پژوهش نشان داد که استفاده افراطی از اینترنت موجب کاهش حمایت اجتماعی و تماس اجتماعی می‌شود که در نهایت به افسردگی و تنهایی می‌انجامد (سعیدی و شکيبا، ۱۳۸۴). هامپتون و همکاران (۲۰۰۱) در مطالعات خود تحت عنوان "انزوای اجتماعی و فناوری‌های جدید"، در نتایج خود ابراز می‌کنند که استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی نظیر اینترنت و تلفن همراه موجب انزوای اجتماعی نمی‌گردد. این فناوری‌های جدید، تعامل و مشارکت‌های اجتماعی را تسهیل می‌کنند و کاربران اینترنت با انتشار تصاویر و مطالب در شبکه‌های اجتماعی مجازی صمیمیت بیشتری با دوستان خود برقرار می‌کنند. کوس و گریفیتس (۲۰۱۱) در تحقیقی با عنوان "شبکه‌های اجتماعی آنلاین و اعتیاد"، می‌گویند که شبکه‌های اجتماعی مجازی، کاربران را قادر می‌سازد تا با ایجاد پروفایل‌های عمومی- فردی، براساس منافع مشترک به تعامل با دوستان و سایر افراد بپردازند. شواهد مورد مطالعه نشان می‌دهد که اعتیاد به شبکه‌های اجتماعی در اینترنت ممکن است به یک مشکل بهداشت روانی بالقوه برای برخی از کاربران تبدیل شود. این بررسی با در نظر گرفتن بینش تجربی و مفهومی به پدیده نوظهور اعتیاد به شبکه‌های مجازی در ابعاد: الف) ترسیم الگوهای استفاده ب) بررسی انگیزه برای استفاده ج) بررسی شخصیت‌های کاربران د) بررسی عواقب منفی استفاده ه) بررسی اعتیاد بالقوه و) کاوش ویژگی اعتیاد و همبودی، پرداخته است. یافته‌ها نشان داد که بیشترین موارد استفاده، مربوط به مقاصد اجتماعی و عمدتاً نگرانی از شبکه‌های آنلاین ارتباطی است. علاوه بر این، به نظر می‌رسد که معمولاً افراد برون‌گرا برای افزایش سطح ارتباطات، و افراد درون‌گرا برای جبران خسارت‌های اجتماعی از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند. همچنین ارتباط منفی شامل کاهش مشارکت علمی و اجتماعی در زندگی واقعی است. ملیجا (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان "بررسی اثر شبکه اجتماعی بر سلامت روان و پیشرفت تحصیلی"، که به روش پیمایشی انجام شد، بیان داشته است که سرعت ارتباطات حاصل از تکنولوژی در قرن ۲۱ به تغییر عمیق تجربیات انسانی منجر شده است. تقریباً همه کاربران شبکه‌های مجازی یکی از اهداف اولیه خود را برقراری ارتباط می‌دانند. امروزه ابزارهای اصلی فعالیت اجتماعی در اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و پیام‌های فوری، زندگی انسان را تحت شعاع قرار داده است. شبکه‌های مجازی، به وسیله‌ای برای جستجو، استفاده و

انتقال اطلاعات تبدیل شده‌است. وضعیت موجود باید برای توسعه و بهره‌برداری بهتر از شبکه‌های اجتماعی بهبود یابد.

اهداف و فرضیات

هدف اساسی تحقیق عبارت است از بررسی سطوح وابستگی و پیامدهای نامطلوب اینترنت و ارتباط عوارض اینترنتی و سطوح متفاوت (خفیف، متوسط و شدید) وابستگی اینترنتی. با توجه به هدف اصلی پژوهش، در پی بررسی فرضیاتی به قرار زیر هستیم:

- میزان شیوع وابستگی اینترنتی بین دانشجویان زن متأهل و مجرد متفاوت است.
- بین نشانگرهای عوارض اینترنتی براساس سطوح وابستگی تفاوت وجود دارد.

روش پژوهش

در این پژوهش، به توصیف و تحلیل وضعیت وابستگی اینترنتی و عوارض آن پرداخته شده‌است. با توجه به اینکه سطوح و پیامدهای وابستگی اینترنتی موردنظر است، بنابراین با رویکرد پس‌رویدادی (یا علی مقایسه‌ای) تطابق بیشتری دارد. جامعه‌آماري شامل دانشجویان زن رشته آموزش ابتدایی دانشگاه آزاد اسلامی استان ایلام بود، و به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، تعداد ۱۵ دانشجوی مجرد و ۱۵ دانشجوی متأهل انتخاب شدند. جهت گردآوری داده‌ها از دو پرسشنامه، شامل پرسشنامه محقق‌ساخته‌ای که بر پایه عوارض و پیامدهای منفی وابستگی اینترنتی (شامل مواردی نظیر ضعف در برنامه‌ریزی و عدم کارایی در مسائل روزمره، اختلاف خانوادگی و کاهش تعاملات، مسائل و مشکلات جسمی، افت تحصیلی، هویت ساختگی، اختلال در ارتباطات اجتماعی و سلامت عمومی و...) تنظیم گردید و همچنین از پرسشنامه اعتیاد یانگ (آی ای تی) استفاده شد. دامنه آزمون وابستگی اینترنتی بین صفر تا ۱۰۰ است و بیشتر بودن نمره فرد نشانه شدت وابستگی اینترنتی است، به‌طوری که نمرات پایین‌تر از بیست معمولی، بین بیست تا پنجاه خفیف، بین پنجاه تا هشتاد، متوسط و نمرات بیش از هشتاد، نشانه وابستگی شدید است. با استفاده از آمار توصیفی (فراوانی و درصد)، و با استفاده از آزمون‌های t مستقل، f (آزمون واریانس یک طرفه ANOVA)، به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شد.

جدول ۱: توزیع فراوانی و درصد آزمودنی‌ها برحسب سن

جنس	سن	فراوانی	درصد کل	درصد تراکمی
زن	۲۰ تا ۲۵	۹	۳۰	۳۰
	۲۶ تا ۳۵	۷	۲۳.۳۳	۵۳.۳۳
	۳۶ تا ۴۵	۸	۲۶.۶۷	۸۰
	۴۶ به بالا	۶	۲۰	۱۰۰
	کل	۳۰ نفر	۱۰۰ درصد	-

یافته‌های پژوهش

با توجه به سطح معناداری، مشخص می‌شود که تفاوت معناداری بین شیوع اعتیاد به اینترنت در دانشجویان وجود دارد، به‌طوری که وابستگی اینترنتی دانشجویان مجرد بیش از دانشجویان متأهل است. بنابراین بین میزان شیوع اعتیاد به اینترنت در دانشجویان مجرد و متأهل تفاوت وجود دارد.

جدول ۲: نتایج آزمون t در مورد تفاوت میزان شیوع اعتیاد اینترنتی

عامل	تفاوت میانگین	df	مقدار t	معناداری
مقایسه دانشجویان مجرد و متأهل	۲۷/۰۸	۲۸	۲/۷۸	۰/۱

با استفاده از واریانس یک طرفه آنووا این فرض که «بین نشانگرهای عوارض اینترنتی براساس سطوح وابستگی اینترنتی (خفیف، متوسط و شدید) تفاوت وجود دارد» مورد آزمون قرار گرفت. نتایج در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است و گویای وجود تفاوت دارد.

جدول ۳: نتایج داده‌های حاصل از تحلیل واریانس یک‌طرفه

منبع تغییر	مجموع مجزورات (ss)	درجه آزادی (df)	میانگین مجزورات (Ms)	مقدار F	سطح معناداری
بین گروهی	۷۰	۲	۳۵	۴/۱۵	۰/۵
درون گروهی	۲۲۷/۵	۲۷	۸/۴۲	-	-
کل	۲۹۷/۵	۲۹	-	-	-

رابطه وضعیت وابستگی اینترنتی در افراد، با عوارض نامطلوب مورد بررسی قرار گرفت و نتایج در جدول زیر مطرح شده‌است. نتایج میزان همبستگی میان سطوح متفاوت وابستگی اینترنتی و عوارض و پیامدهای نامطلوب، در جدول شماره ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۴: نتایج میزان همبستگی میان سطوح وابستگی اینترنتی و عوارض نامطلوب

عامل	سطح وابستگی اینترنتی	ضریب	ارزش p
عوارض نامطلوب	معمولی	۰/۲۸	=۰/۰۰۲
	خفیف	۰/۳۴	<۰۰۰۱
	متوسط	۰/۳۷	<۰۰۰۱
	شدید	۰/۳۹	<۰۰۰۱

بحث و نتیجه‌گیری

تکنولوژی‌های نوین ارتباطی که امکان ارتباط همزمان و نامحدود افراد را فارغ از تعلق مکانی فراهم کرده، جهان جدیدی با عنوان «دنیای مجازی» را متولد ساخته‌است. این جهان مجازی برخلاف دنیای واقعی، امکانات بی‌شماری نظیر سهولت دسترسی، بیست‌وچهار ساعته و شبانه‌روزی بودن، سادگی کار، هزینه پایین و گمنام بودن کاربران را داراست. از این طریق می‌توان به آسانی به تجارت و آموختن پرداخت و به منابع اطلاعاتی وسیع دست یافت. اما به رغم برتری‌ها و مزیت‌های این فضای اینترنتی، نگرانی‌های جدیدی درخصوص استفاده از آن و تأثیراتی که این تکنولوژی بر ابعاد مختلف زندگی انسان می‌گذارد هر روز در حال افزایش است (رسولی و آزادمجد، ۱۳۹۲). امروزه، انتشار سریع، گسترده و آزادانه اطلاعات و اخبار در حوزه‌های مختلف عمومی و تخصصی، افزایش معلومات و توان تحلیل انتقادی را در پی داشته است. شبکه‌های اجتماعی در کنار تسهیل دسترسی به اطلاعات و داده‌ها، موجب ارتقای آگاهی‌های عمومی شده‌اند و هر چه پیوند افراد و اعضا در شبکه‌های مجازی اشتراکات و شباهت‌های بیشتری داشته باشند، تعاملات و ارتباطات آنها محتمل‌تر خواهد بود. همچنین از میان نتایج و پیامدهای نامطلوب نیز می‌توان به بی‌نظمی، تخریب فردی یا گروهی، عدم زمان‌بندی منظم و بالا رفتن احتمال نفوذ به حریم خصوصی و ... اشاره کرد.

مجردی (۱۳۹۴) با طرح اینکه شبکه‌های اجتماعی چه فرصت‌ها و تهدیداتی را ایجاد می‌کنند؟ معتقد است که نگاه واقع‌گرایانه بیانگر این است که ما تهدیدات را نمی‌توانیم حذف کنیم؛ نگاه محو و حذف، دیدگاهی ایده‌آلیستی است و اما نگاه کنترل تهدید، نگاهی واقع‌گرایانه است. یافته‌های پژوهش نجفی و نیلوم (۲۰۰۶)

در مورد استفاده جوانان ایرانی از اینترنت، نشان داد که اینترنت جایگاه تخصصی و ویژه‌ای تحت عنوان حوزه مجازی ایجاد کرده است.

پژوهش حاضر با هدف اساسی بررسی پیامدهای نامطلوب اینترنت و ارتباط عوارض اینترنتی و سطوح متفاوت (خفیف، متوسط و شدید) وابستگی اینترنتی انجام شد. جامعه آماری پژوهش، دانشجویان زن رشته آموزش ابتدایی دانشگاه آزاد اسلامی استان ایلام بود. با توجه به سطح معناداری مشخص شد که تفاوت معناداری میان شیوع اعتیاد به اینترنت در دانشجویان وجود دارد، به‌طوری که وابستگی اینترنتی در دانشجویان مجرد بیشتر از دانشجویان متأهل است. بین عوارض نامطلوب استفاده افراطی از اینترنت براساس سطوح وابستگی اینترنتی (خفیف، متوسط و شدید) تفاوت وجود دارد. همچنین نتایج میزان همبستگی میان سطوح متفاوت وابستگی اینترنتی و عوارض و پیامدهای نامطلوب، نشان‌دهنده وجود ارتباط قابل توجهی است. همبستگی مثبت و معناداری بین وابستگی اینترنتی و عوارض و پیامدهای نامطلوب ناشی از آن برقرار است.

کرمشاهی و همکاران (۱۳۹۰) مشکل اعتیاد اینترنتی را از عوارض زندگی در دنیای متمدن دانسته‌اند و در پژوهش آنها تفاوت میانگین اعتیاد به اینترنت در بین پاسخگویان دختر و پسر معنادار بود و در بین پاسخگویان دختر بیش از پسران بوده است. براساس نتایج پژوهش سرمدی‌انصار (۱۳۹۴) مهمترین آسیب‌های ناشی از شبکه‌های اجتماعی به‌صورت کلی به ترتیب عبارت بودند از آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، خانوادگی و فردی-روانی.

از بهترین راه‌های مقابله با آسیب‌های رسانه‌ای، تقویت و ترویج فرهنگ بومی، ملی، ارتقای سطح آگاهی خانواده، برنامه‌ریزی مناسب برای اوقات فراغت و ترویج الگوهای مناسب در خانواده و اجتماع است. از سوی دیگر، خانواده باید با افزایش سطح درک و فهم فرزندان، آثار منفی و مخرب این ابزارها را کاهش دهد. بسیاری از کارشناسان معتقدند که ۸۰ درصد پرسه زدن اینترنتی جوانان در دنیا در سایت‌های نامتعارف و گاه جنسی صورت می‌گیرد و شامل مواردی است که هویت‌یابی و هویت‌جویی نسل جوان و نوجوان را در ابعاد فکری، جنسی و اخلاقی، تحت تأثیر قرار می‌دهند.

اینترنت و رسانه‌های جمعی، همان‌گونه که در حفظ و ارتقاء سلامتی جامعه نقش دارند، نگرش و رفتار مخاطبین را تحت تأثیر قرار می‌دهند. در عصر اطلاعات که بسیاری از قید و بندهای رسانه‌ای از میان رفته‌اند، ضروری است که انسان مجهز به توانایی‌هایی باشد که به او کمک کند تا راه درست را از نادرست تشخیص دهد. بنابراین ما نیاز داریم که اطلاعات و مهارت‌های خود را در مواجهه با رسانه‌ها توسعه دهیم تا بتوانیم

کنترل لازم را بر روی آنها اعمال کرده و محتوا، مخاطب، اهداف، استفاده و طریقه مواجهه با این پدیده‌های نوظهور را بشناسیم و به‌درستی درک کنیم.

منابع

۱. ابوترابی‌گودرزی، محمد؛ یزدان‌پرست، سارا؛ امین‌بخش، فاطمه؛ حسینی‌نژاد، میثم؛ فلاح، علی (۱۳۹۳). تأثیرات شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روحی و روانی افراد، سایت: www.Prozhe.com
۲. احمدوند، علی‌محمد؛ عطایی، امیرمسعود (۱۳۸۵). نقش فناوری اطلاعات (IT) در سیستم و فضای مجازی جرائم با رویکردی راهبردی، دومین کنفرانس مدیریت فناوری اطلاعات و ارتباطات.
۳. پیرزاده، آسیه (۱۳۹۱). بررسی ارتباط سلامت عمومی با اعتیاد به اینترنت در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، مجله تحقیقات نظام سلامت، سال هشتم، شماره اول، ص ۵۸-۵۲.
۴. کرمشاهی، فائزه؛ پناهی، امین؛ صادق‌نیا، احمد؛ زبیدی، یاسر (۱۳۹۰). بررسی اعتیاد به اینترنت و فضاهای مجازی در بین زنان شاغل (معلم) و خانه دار شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم.
۵. دادگران، سیدمحمد؛ آزاداندیش، مریم (۱۳۹۰). بررسی آثار اجتماعی و فرهنگی تلفن همراه بر دانش آموزان دختر مقطع متوسطه (شهرستان اراک)، چاپ نشده.
۶. ساروخانی، باقر؛ توسلی، غلامعباس؛ سیدعربی‌نژاد، عزیزه (۱۳۸۷). تأثیر فضاهای مجازی بر کنش اجتماعی دانشجوی دختر با تأکید بر اینترنت، مجله پژوهش‌های علوم اجتماعی، سال دوم، شماره اول، ص ۱۵۲-۱۳۱.
۷. سرمدی‌انصار، حسن (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی شبکه‌های مجازی از دیدگاه دانشجویان، بر گرفته از: <http://sarmadiansar.blogfa.com/post/21>
۸. شایق، عشرت (۱۳۹۵). معایب و مزایای فضای مجازی، سایت: <http://www.tahlileiran.ir/a/100327.html>
۹. شکریگی، عالیہ (۱۳۹۱). رسانه، زنان و مناسبات خانواده، نشست انجمن جامعه‌شناسی ایران.
۱۰. صادقیان، غفت (۱۳۸۴). تأثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان، مجله الکترونیکی نما، تهران، شماره ۴.
۱۱. حامدی‌نصب، علی (۱۳۹۳). آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی و راهکارهای پیشگیری از آن، همایش ملی مهندسی رایانه و مدیریت فناوری اطلاعات.

۱۲. حمیدی، فریده؛ مهدیه نجف‌آبادی، مجید؛ نمازیان نجف‌آبادی، ثمانه (۱۳۹۴). بررسی رابطه بین اعتیاد به اینترنت و اهمال‌کاری تحصیلی در دانش‌آموزان متوسطه، مجله فناوری آموزش و یادگیری، سال اول، شماره ۳، ص ۸۹-۱۰۶.
۱۳. رسولی، محمدرضا؛ آزادمجد، افروشه (۱۳۹۲). اعتیاد به اینترنت و اثرات ناشی از آن در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران (دانش‌آموزان دبیرستانی منطقه ۶ تهران)، مجله علوم اجتماعی، شماره ۶۷، ص ۹۰-۹۷.
۱۴. رحیمی، محمد (۱۳۹۰). عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی؛ مطالعه موردی شهر خلخال، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۱۵. رحیمی، محمد؛ پرنده، رادبه (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده؛ تهدیدها و چالش‌ها، برگرفته از: <http://socialsciences.ir>
۱۶. عین‌حصاری، محسن (۱۳۹۳). مزایا و معایب شبکه‌های مجازی، برگرفته از: http://itwiki.ir/reviews/miscellaneous/advantages_and_disadvantages_of_social_networking
۱۷. محکم‌کار، ایمان؛ حلاج، محمدمهدی (۱۳۹۳). شبکه‌های اجتماعی به دنبال چه هستند؟، فصلنامه دانش انتظامی، سال اول، شماره دوم، ص ۸۷-۱۰۸.
۱۸. محمدی‌جو، امیر (۱۳۹۲). نقش اینترنت بر انزوای اجتماعی در میان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، سال هشتم، شماره بیست و دوم، ص ۱۹-۳۰.
۱۹. مجردی، سعید (۱۳۹۴). فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و اثرات آن بر توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، نشریه علمی-خبری دبیرخانه دائمی همایش الگوی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، سال دوم، شماره ۴۱؛ مسلسل ۵۱، ص ۲۰۱.
۲۰. مرادی‌امین، فرزانه؛ جمشیدی، لیلا (۱۳۹۳). رابطه آسیب نوپدید اعتیاد اینترنتی و احساس تنهایی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ در شهر همدان، مجله زن و مطالعات خانواده، سال ششم، شماره بیست و چهارم، ص ۱۲۳-۱۰۵.
۲۱. مؤمنی، حسن؛ حسین‌زاده، علی حسین؛ موسوی، سیدعلی؛ سلیمان‌نژاد، محمد (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین استفاده از اینترنت و هویت ملی کاربران، مجله مهندسی فرهنگی، سال هشتم، شماره ۷۶، ص ۱۷۰-۱۸۸.

۲۲. نادمی، فرح؛ سعیدی‌رضوانی، کامبیز (۱۳۸۵). استفاده از اینترنت و پیامدهای روانی اجتماعی آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشکده روانشناسی مشهد.

23. Hampton, KN. Sessions, LF. JaHer, E. Rainie, L. (2009). Socil Isolation and new Technology, New York: Princeton Survey Research Associates International.
24. Jackson, L. A, Ervin, K. S, Gardner, P. D & Schmitt, N. (2001). Gender and the internet: Women communication and men searching. Sex Roles, 44, 363-380.
25. Kalpidou, M., Costin, D., & Morris, J. (2011). The Relationship between Facebook and the well-being of undergraduate college students. Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, Volume 14, Issue 4, pp 183-189.
26. Kisler, B., Katherin, S. (2002). Social Research Depression, Site Adress: <http://www.cs.cmu.edu/krut/R>.
27. Kuss, D.J. Griffiths, M.D. (2011). Online Social Networking and Addiction-A Review of the Psychological Literature, International Journal of Environmental Research and Public Health, Issue 8, pp 3528-3552.
28. Lou, L.L., Yan, Z., Nickerson, A., & McMorris, R. (2012). An examination of the reciprocal relationship of loneliness and Facebook use among first-year college students. Journal of Educational Computing Research, Volume 46, Issue 1, pp 105-117.
29. Malliga, T. (2015). A Study on Effect of Social Network on Mental Health and Academic Achievement of Secondary Students, Journal of Humanities and Social Science, Volume 20, Issue 7, pp 42-45.
30. Najafi, S. & Nyblom, M. (2006). Iranian Youth and the Internet: six voices on internet use beyond the public and private spheres, Master Thesis in Stockholm School of Economic, Retrieved From: www.arc.hhs.se.
31. Osgerby, B. (2004). Youth Media, London and New York: Routledge.
32. Rosen, L.D., Whaling, K., Rob, S., Carrier, L.M., & Cheever, N.A. (2013). Is Facebook creating "iDisorders" ? The link between clinical symptoms of psychology disorders and technology use, attitudes and anxiety. Computers in Human Behavior, No 29, pp1243-1254.
33. Sanders, C.F., filed, T.M., Diego, M. Kaplan, M. (2000). The relationship of internet use to depression and social isolation among adolescents; 35 (138): 372-378.